

De inwoners van Odijk en Werkhoven in de eerste helft van de 19e eeuw

In het kader van een doktoraal-werkgroep sociaal-ekonomische geschiedenis aan de RU Utrecht hebben we in 1981 een onderzoek gedaan naar de ekonomische en sociale ontwikkeling over de periode 1820-1920 van de dorpen Odijk en Werkhoven, gelegen in het Krommerijng gebied.

De demografische ontwikkeling maakt een belangrijk deel uit van dit onderzoek, evenals de veranderingen in de grootte van de huishoudens. In het hiernavolgende zullen we een kort overzicht geven van het bevolkingsverloop in de eerste helft van de 19e eeuw. Vervolgens zal worden ingegaan op de omvang en samenstelling van de huishoudens. Tenslotte kunnen we nog iets zeggen over trouwen en kinderen krijgen.

De demografische ontwikkeling¹

<u>Jaar</u>	<u>Bev.</u>		<u>Geboorte</u>		<u>Sterfte</u>		<u>Saldo</u>
	<u>1 jan.</u>		<u>abs.</u>	<u>p.1000</u>	<u>abs.</u>	<u>p.1000</u>	
<u>ODIJK</u>							
1830	340	11	34.0	11	34.0	+ 0	
1840	369	15	39.2	8	20.9	+ 7	
1850	412	15	36.4	5	12.1	+ 10	
1860	459	14	30.5	11	24.0	+ 3	
<u>WERKHOVEN</u>							
1830	742	26	35.0	20	27.0	+ 6	
1840	784	24	30.6	21	26.8	+ 3	
1850	797	30	37.6	16	20.1	+ 14	
1860	860	26	30.2	29	33.7	- 3	

We zien in beide dorpen een bevolkingsgroei t.g.v. een geboorte-overschot. Er werden meer mensen geboren dan dat er stierven. De bevolkingsgroei die we hier

aantreffen, komt overeen met de bevolkingsgroei in heel Nederland in die periode. Deze groei verliep niet zo gelijkmatig als uit de tabel naar voren lijkt te komen: zo trad er in de jaren '40 een stagnatie en zelfs terugval op van het aantal inwoners, die zich vanaf 1850 weer herstelde. Ook landelijk is deze demografische crisis waar te nemen.² De historisch-sociograaf Hofstee wijt deze crisis aan de mislukte aardappeloogsten en de in die tijd optredende politieke moeilijkheden.

De sterftcijfers liggen in Odijk en Werkhoven altijd onder het landelijk gemiddelde.

Opvallend zijn in beide dorpen de vrij hoge migratiecijfers. Er is geen sprake van een konstant vertrek- of vestigingsoverschot; de cijfers fluktuëren nogal, het ene jaar komen er méér mensen wonen dan er weg gaan, in het andere jaar is dit net andersom. De hoge migratiecijfers kunnen gedeeltelijk worden verklaard door de tijdelijke aanwezigheid van schutters. Zo lazen we in

<u>Immigratie</u>	<u>Emigratie</u>	<u>Saldo</u>
4	19	-15
29	23	+ 6
12	21	- 9
19	23	- 4
5	27	-16
40	53	-13
38	22	+16
28	14	+14

het gemeenteverslag van 1831: 'Gedurende 1830 een negatief migratiesaldo door het vertrek van een aantal schutters'.³

Dat de migratiecijfers niet voor honderd procent betrouwbaar zijn, is af te leiden uit het volgende citaat, geschreven door de betreffende ambtenaar in 1863: 'De bijhouding van het bevolkingsregister levert moeilijkheden op door het vestigen en vertrek der dienstboden'.⁴ Uit het bevolkingsregister kunnen we bovendien opmaken dat het meeste inwonende personeel op de boerenbedrijven op jaarbasis werkte en telkens even naar het ouderlijk huis terugkeerde.⁵ Deze personen werden dus telkens weer in- en uitgeschreven, met als gevolg hoge migratiecijfers.

Nu we hebben kunnen konstateren dat er sprake was van een bevolkingsgroei, is de volgende vraag welke invloed deze groei had op de omvang en structuur van de huishoudens.

De huishoudens

Uit een eerste onderzoek naar grootte en samenstelling van de huishoudens bleek dat in Odijk het aantal inwoners gemiddeld per huis vóór 1859 aanzienlijk groter was dan erna: resp. 7.4 en later 4.8.⁶ Deze grote gemiddelde huishoudensomvang, die we ook in Werkhoven aantreffen, bracht ons tot de hypothese dat er wellicht een ontwikkeling zou kunnen hebben plaatsgevonden van grote familie-huishoudens met veel inwonende verwanten en inwonend personeel naar kleinere, 'moderne' gezinnetjes (vader, moeder en kinderen). Deze uitgebreide familiehuishoudens verwachtten we vooral te vinden onder de boerenstand, omdat daar de arbeidskracht van élk lid van het huishouden aangewend kan worden voor het eigen bedrijf.

Echter, extréém grote huishoudens zagen we bij een nadere beschouwing vooral onder de niet-boerenbevolking. Bijvoorbeeld in Werkhoven woonden in 1829 op huisnummer 58 de volgende personen:

		<u>Beroep</u>		
1	Elisabeth Rebos	ongeh. winkelierster	35 jr	
	Maria Rebos	ongeh. winkelierster	40 jr	zuster
	Hendrik Rebos	wed. zonder	76 jr	vader
1	Evert Pauw	geh. arbeider	27 jr	-

	Wijntje van Schaik	geh.	zonder	33 jr	echtgenote
	Jacobus Pauw	ongeh.	zonder	5 jr	zoon
	Cornelis Pauw	ongeh.	zonder	4 jr	zoon
	Johannes Pauw	ongeh.	zonder	0 jr	zoon
1	Dorothea Besseling	wed.	zonder	40 jr	-
	Jan van Schaik	ongeh.	dagloner	15 jr	zoon
1	Jan Blomberg	ongeh.	arbeider	40 jr	-
	Cornelis Blomberg	ongeh.	arbeider	17 jr	broer
1	Jan Schippers	geh.	arbeider	46 jr	-
	Antonia Engbrink	geh.	zonder	43 jr	echtgenote
	Jan Schippers	ongeh.	zonder	5 jr	zoon
	Cornelis Schippers	ongeh.	zonder	2 jr	zoon
	Classina Schippers	ongeh.	zonder	15 jr	dochter
	Maria Schippers	ongeh.	zonder	14 jr	dochter
	Cornelia Schippers	ongeh.	zonder	7 jr	dochter
	Johanna Schippers	ongeh.	zonder	2 jr	dochter
	Frans Engbrink	wed.	kleermaker	80 jr	schoonvader
1	Gijsbert van Rooyen	geh.	arbeider	33 jr	-
	Anna van Schaik	geh.	zonder	34 jr	echtgenote
	Gijsbert van Rooyen	ongeh.	zonder	2 jr	zoon
	Elbert van Rooyen	ongeh.	zonder	0 jr	zoon
	Jannetje van Rooyen	ongeh.	zonder	5 jr	dochter

Een totaal van 26 personen woonde weliswaar op één huisnummer⁷, maar het merkteken in de kantlijn (ook zo aangegeven in de volkstelling) geeft aan dat hier sprake is van 6 verschillende huisgezinnen. Bovendien hadden verschillende huisnummers in 1861 de toevoegsels a,b,c,d gekregen, waardoor ons vermoeden versterkt werd dat bovenstaande personen niet één huishouden vormden. We hebben hier echter geen bewijzen voor gevonden. Wie kan ons hier méér over vertellen?

Het lijkt ons wel duidelijk dat dit soort samenwoning het gevolg was van een niet geringe woningnood. Volgens ons is dit dan ook geen voorbeeld van een uitgebreid familiehuishouden, waar bedrijf en huishouden een produktie/konsumptie-eenheid vormde.

In het verdere onderzoek zijn we bij deze vorm van samenwonen uitgegaan van verschillende huishoudens, in bovenstaand geval dus 6. Dit heeft als konsekwentie dat de eerder genoemde gemiddelde huishoudensomvang in 1829 te hoog berekend is.

BESTAANSWIJZE ↔ HUISHOUDENSSTRUCTUUR.

BEREPEID	AANTAL HUISHOUDENS		GROOTTE	AANTAL KINDEREN	LEEF-TIJD HOOFDH.	◎ VOOR-KOMEND		TOTAAL AANWELIG	
	Abs	%	GEM.	GEM.	GEM.	Abs	%	Abs	GEM.
ODÏJK 1829									
1a LANDBOUWER	16	25.0	77.	3.1	49.3	12	75	32	2
1b ARBEIDER	22	34.4	4.5	2.1	47.1	-	-	-	-
1c DREZONER	6	9.4	3.8	2.0	38.3	-	-	-	-
2 NIJVERHEID	10	15.6	4.9	1.8	43.6	4	40	6	0.6
3 HANDEL/VERKEER	4	6.25	5.1	2.2	54.7	1	-	1	-
4 MAATSCHAPDIENST	4	6.25	4.7	2.0	52.0	1	25	3	0.75
5 OVERIGEN	2	3.1	1.5	-	75.0	-	-	-	-
TOTAAL	64	100	5.3	2.2		18	28.1	42	0.65

WERKHOUEN 1829									
1a LANDBOUWER	31	23.7	81	2.8	54.0	28	90.3	83	2.7
1b ARBEIDER	36	27.5	5.7	3.2	47.1	1	-	1	-
1c DREZONER	8	6.1	5.2	2.2	46.9	1	-	1	-
2 NIJVERHEID	27	20.6	5.1	1.9	43.4	11	40.7	17	0.6
3 HANDEL/VERKEER	10	7.6	4.9	1.6	53.3	1	-	1	-
4 MAATSCHAPDIENST	10	7.6	3.5	1.4	52.7	2	20.0	4	0.4
5 OVERIGEN	9	6.9	3.3	1.3	57.3	-	-	-	-
TOTAAL	131	100	5.7	2.4		44	33.6	107	0.8

ODÏJK 1861									
1a LANDBOUWER	18	19.1	6.5	2.8	49.5	12	66.6	25	1.4
1b ARBEIDER	43	46.7	5.1	2.5	48.8	1	-	1	-
1c DREZONER	-	-	-	2	-	-	-	-	-
2 NIJVERHEID	11	11.75	5.0	2.4	53.2	1	-	1	-
3 HANDEL/VERKEER	8	8.5	4.6	2.1	58.0	1	-	1	-
4 MAATSCHAPDIENST	3	3.2	4.3	1.3	53.0	1	-	1	-
5 OVERIGEN	11	11.75	3.4	1.6	61.1	-	-	-	-
TOTAAL	94	100	5.1	2.3		16	17.0	29	0.3

WERKHOUEN 1861									
1a LANDBOUWER	40	23.4	7.3	3.1	52.8	27	67.5	74	1.8
1b ARBEIDER	62	36.3	4.5	2.1	45.1	1	-	1	-
1c DREZONER	-	-	-	-	-	-	-	-	-
2 NIJVERHEID	26	15.2	5.1	2.0	43.7	8	30.8	12	0.5
3 HANDEL/VERKEER	11	6.4	4.3	1.7	42.5	1	-	2	-
4 MAATSCHAPDIENST	18	10.5	4.3	2.0	53.4	2	11.1	3	0.2
5 OVERIGEN	4	8.2	3.6	1.4	65.0	2	14.3	3	0.2
TOTAAL	171	100	5.2	2.3		41	24.0	95	0.5

(b) VOOR- KOMENDE		TOTAAL AANWEZIG		(c) VOOR- KOMENDE		TOTAAL AANWEZIG		(d) VOOR- KOMENDE		TOTAAL AANWEZIG		GENERATIES		
Abs.	%	Abs.	GEM.	Abs.	%	Abs.	GEM.	Abs.	%	Abs.	GEM.	1	2	3
6	37.5	13	0.8	2	12.5	2	0.1	1		1	0.1	3	9	4
4	18.8	5	0.3					6	27.3	7	0.3	5	16	7
-	-	-	-									1	5	
2	20.0	2	0.2	1	10.0	1	0.1	1	10.0	4	0.4	5	4	1
-	-	-	-					3	7.0	3	0.75		4	
-	-	-	-					1	2.0	1	0.25	1	3	
1	5.0	1	0.5									2		
13	20.3	21	0.3	3		3		12		16				6

(9.4%)

4	12.9	6	0.2	1		1		5	16.1	15	0.5	9	21	1
11	30.5	12	0.3					9	25.0	12	0.3	4	29	3
4	50.0	8	1.0					1		1			7	1
9	33.3	15	0.5	2		2		4	14.8	4	0.1	9	14	4
6	60.0	9	0.9	4	40	4	0.4	3	30.0	7	0.7	2	7	1
1	10.0	2	0.2					2	20.0	2	0.2	4	3	1
1	11.1	6	0.7					2	22.2	2	0.2	1	8	
36	27.5	50	0.4	7		7		26	19.8	43	0.3			11

(8.9%)

4	22.2	12	0.6	1		1						4	13	1
9	20.9	25	0.6					2	4.7	2	0.05	6	32	5
3	27.3	6	0.5	1		1						1	8	2
3	37.8	7	0.9									1	6	1
1		1						1		1		1	2	
4	36.4	9	0.8									3	5	3
25	25.5	60	0.63											12

(12.8%)

10	27.5	19	0.5	1	2.5	3	0.07	4	10.0	5	0.1			2
16	24.2	29	0.9					2	3.2	2				3
10	38.5	14	0.5					2	7.7	2				3
3	27.3	4	0.4	1		1		1		1				
5	27.8	10	0.6					2						2
4	28.6	5	0.4					2		5	0.3			4
47	27.5	81	0.5					13	7.6	17	0.1			14

(8.1%)

Voor het onderzoek hebben we twee steekproefjaren genomen, en wel:

1829, omdat in dat jaar een volkstelling werd gehouden, en

1861, omdat in dat jaar het bevolkingsregister werd opgemaakt.⁸

Om een duidelijk inzicht te krijgen in de samenstelling van deze huishoudens hebben we een aantal categorieën aangebracht, en wel:

- aanwezige kinderen;
- inwonend personeel (in de tabel aangeduid met a);
- inwonende verwanten (b);
- inwonende verwanten die tevens personeel waren (c);
- kostgangers/pleegkinderen (d).

Omdat wij verwachtten dat de grootte en samenstelling van de huishoudens zou samenhangen met de wijze van bestaan, hebben we in bijgevoegde tabel een indeling van de huishoudens naar beroepsgroep gemaakt.

We zien dat in Odijk in 1829 er 64 huishoudens waren met een gemiddelde grootte van 5.3. In 1861 zien we er 94 en dan is de gemiddelde grootte 5.1. Een lichte daling dus van de gemiddelde omvang.

Ook in Werkhoven zien we deze tendens: in 1829 zijn er 131 huishoudens (5.7) en in 1861 zijn er 171 huishoudens (5.2).

Als we naar de gemiddelde grootte per beroepsgroep kijken zien we dat in beide dorpen en in beide jaren deze bij de groep landbouwers het meest omvangrijk was. Over het algemeen had deze groep ook de meeste kinderen. Het gemiddeld aantal kinderen bleef in beide jaren in beide dorpen vrijwel stabiel. Let wel: het gaat hier om kinderen die in het huishouden op dat moment aanwezig waren. Buitenshuis werkende of inmiddels getrouwde kinderen vallen hier niet onder.

Het percentage huishoudens waar inwonend personeel voorkwam daalde in de loop van de eeuw. Inwonend personeel kwam het meeste voor bij landbouwers. Ook bij de ambachtelijke beroepen, zoals schoenmaker, wagenmaker enz. kwam - zij het in mindere mate - inwonend personeel voor.

Inwonende verwanten kwamen in bijna alle beroepsgroepen voor, al waren het er nooit veel. Opvallend is dat in Odijk het percentage inwonende verwanten in 1861 met iets meer dan 5% was gestegen, terwijl dit percentage in Werkhoven gelijk bleef. Dat het vóórkomen van inwonende verwanten niet van zeer grote betekenis was, is ook te zien aan het aantal huishoudens waarin drie generaties bij elkaar woonden. Dit percentage kwam nooit boven de 10% uit.

Inwonende verwanten die tevens personeel waren, kwamen vrijwel niet voor; dat wil zeggen in zoverre dit werd vermeld in de bevolkingsregisters. Het is echter waarschijnlijk dat inwonende verwanten - zeker op het boerenbedrijf - hun steentje bijdroegen.

In het begin van de eeuw kwam het nog redelijk vaak voor dat kostgangers deel uitmaakten van het huishouden. In 1861 was dat aantal, zeker in Odijk, drastisch gedaald. We hebben hier geen verklaring voor, maar het kan zijn dat de woningnood in het begin van de eeuw en een afname van het aantal pleegkinderen hier iets mee te maken heeft.

Omdat we van de veronderstelling uitgingen dat degenen die zich de grootste huishoudens konden veroorloven, ook wel de grootste inkomens zouden hebben, maakten wij - aan de hand van de hoofdelijke omslag (een belasting die naar draagkracht geheven werd) - een klasse-indeling naar hoofden van huishoudens. Aan de hand daarvan konden we zien welke mensen in het dorp de grootste inkomens hadden.⁹

Het bleek dat zowel in Werkhoven als in Odijk de landbouwers het hoogste bedrag aan hoofdelijke omslag betaalden. Dit bedrag lag in Odijk tussen de f.13,- en f.25,- en in Werkhoven tussen de f.36,25 en f.56,75 (1830). De hoogte van het totale bedrag dat aan belastingen werd betaald was afhankelijk van het tekort op de gemeentebegroting. Arbeiders betaalden weinig of niets, en de overige beroepen zaten er tussenin.

Als we ons afvragen waarom landbouwers de grootste huishoudens hadden, dan zien we dat ze in de meeste ge-

vallen het grootste aantal kinderen thuis hadden. Maar dat verschil was niet spektakulair in verhouding tot de overige beroepsgroepen. De grotere omvang werd voor een belangrijk deel bepaald door het bij hun aanwezige personeel. De boeren uit de hoogste inkomensklasse hadden gemiddeld 3 personen inwonend personeel. Dit waren meestal 2 knechten en 1 dienstbode. De minder geboede boeren hadden meestal 1 knecht en 1 dienstbode.

De daling van de gemiddelde huishoudensgrootte werd in Odijk veroorzaakt door een daling van het percentage inwonend personeel, terwijl het percentage inwonende verwanten in mindere mate steeg. In Werkhoven was er alleen een daling van het inwonend personeel.

In beide dorpen zien we een relatieve stijging van het aantal arbeidersgezinnen, terwijl het aantal boerenhuishoudens in Odijk relatief daalde en in Werkhoven vrijwel gelijk bleef. Bovendien zien we in Werkhoven dat de landbouwers niet meer uitsluitend in de hoogste inkomensklasse vielen. We vinden ze in 1861 ook in de lagere inkomensklasse. Ook hieruit is de daling van de gemiddelde huishoudensgrootte misschien te verklaren.

We mogen dus konkluderen dat de bevolkingsgroei een lichte versnippering van de boerenbedrijven met zich meebracht, en een uitbreiding van de arbeidersgezinnen. Indien we voor arbeiders 'landarbeiders' lezen, zou dit een verklaring zijn voor de daling van het inwonend personeel. Dit zou duiden op een ontwikkeling naar een meer moderne maatschappij, met andere arbeidsverhoudingen en een andere mentaliteit.

Deze tendens is ook waar te nemen in de toename van het aantal 'kernegezinnen' in de loop der eeuw. Onder kerngezin wordt in de literatuur verstaan: een gezin waar alleen ouders en kinderen samenwonen. Het percentage kerngezinnen in Odijk steeg van 45.3 in 1829 naar 55.3 in 1861. In Werkhoven waren deze cijfers resp. 34.3 en 51.5.

De veranderende mentaliteit, die al vanaf de Franse

revolutie in heel West-Europa zichtbaar werd, uitte zich o.a. in een verminderde greep van de (dorps)gemeenschap op het individu bij een hechtere relatie tussen de gezinsleden onderling.

Iets over trouwen en kinderen krijgen

In Odijk werden in onze periode 1 à 6 huwelijken per jaar gesloten; in Werkhoven waren dat er 3 à 13. Men trouwde over het algemeen vrij laat, zoals te zien is in het volgende staatje.¹⁰

Gemiddelde huwelijksleeftijd:

<u>Odijk</u>	<u>man</u>	<u>vr.</u>	<u>Werkhoven</u>	<u>man</u>	<u>vr.</u>
1826-35	31.5	28.4	1826-29	31.0	28.1
1836-45	31.5	31.2	1849-53	32.8	28.1
1846-55	33.6	28.1	1856-60	32.0	30.0
1856-66	34.8	30.0			

Uit onze gegevens bleek dat de huwelijksleeftijd van boeren vóór 1846 hoger lag dan die van andere beroepsgroepen. Na 1846 echter, trouwden arbeiders en ambachtsslui later dan boeren. We hebben het vermoeden dat deze stijging van de huwelijksleeftijd van de arbeiders samenhangt met de economische crisis in de jaren '40 van de vorige eeuw. In die tijd was het namelijk gebruikelijk dat men pas trouwde als men verzekerd was van een bestaan. Zelfstandige ambachtssluiden en boeren trouwden als ze een bedrijf hadden, en arbeiders als ze (vast) werk gevonden hadden. Dit huwelijkspatroon wordt in de literatuur het 'agrarisch-ambachtelijk huwelijkspatroon' genoemd. Omdat men meestal de ouders in het bedrijf opvolgde, waren bij het huwelijk een of beide ouders al overleden. Drie-generatie-huishoudens kwamen dan ook weinig voor.

Er bestond een redelijk leeftijdsverschil tussen de beide partners. Over het algemeen lag dit tussen de één en vijf jaar; maar ook grotere leeftijdsverschillen tussen man en vrouw kwamen voor. Ook was het geen zeldzaamheid dat een vrouw ouder was dan haar man.

Het meest gebruikelijke was dat men een partner trouwde die uit hetzelfde dorp kwam. Als dit niet het geval was, vond het huwelijk plaats in het dorp waar het meisje vandaan kwam.

Er werd weinig buiten de eigen stand getrouwd: boerenzoons trouwden met boerendochters, arbeidersdochters met zonen van arbeiders, enzovoort.

Om een indruk te krijgen van het aantal kinderen dat de echtparen kregen, hebben we voor twee periodes (Werkhoven 1825-1830 en 1850-1854; Odijk 1820-1830 en 1850-1858) alle gesloten huwelijken op kaart gezet. Deze huwelijken hebben we gevolgd tot aan de menopauze van de vrouw (± 45 jaar). Dit leverde in totaal 55 voltooide gezinnen op. Het gemiddeld aantal kinderen per huwelijk zien we in het volgende tabelletje:

	<u>Odijk</u>	<u>Werkhoven</u>	<u>Samen</u>	<u>Aantal huwelijken</u>
Periode I	5.1	3.3	4.17	24
Periode II	3.2	5.2	4.32	31

Deze cijfers lijken wat aan de lage kant, maar wijken toch niet al te zeer af van de cijfers voor heel Nederland, of die van de provincie Utrecht (resp. 4.6 en 4.7).

Als we naar de intervallen tussen de opeenvolgende kinderen kijken uit een gezin, zien we dat deze variëren van 19 tot 30 maanden. Het leeftijdsverschil tussen de twee opeenvolgende kinderen lag dus rond de twee jaar. Uit de literatuur blijkt dat deze intervallen niet opvallend kort of lang, maar gemiddeld zijn.

De eerste interval is de periode tussen de datum waarop het huwelijk werd voltrokken en de geboorte van het eerste kind. Als deze periode minder dan 7 maanden omvat, is er sprake van een 'gedwongen' huwelijk. In Werkhoven vonden we in de eerste periode vier van dit soort huwelijken, terwijl er in totaal 33 huwelijken

gesloten waren; in de tweede periode waren dat er drie van de 29. In beide periodes betekende dit dus meer dan 10%. In Odijk kwam er in beide periodes samen slechts eenmaal een gedwongen huwelijk voor. Gedwongen huwelijken kwamen nauwelijks voor bij boeren. Dit gegeven duidt op een andere seksuele moraal bij boeren enerzijds en (land)arbeiders en ambachtslieden anderzijds.

Uit het voorafgaande blijkt dat het gemiddeld aantal kinderen per huwelijk aan de lage kant lag. Dit kan worden verklaard door de vrij hoge gemiddelde huwelijksleeftijd, de zuigelingensterfte en kindersterfte, en door de vrij lange intervallen tussen de verschillende geboortes. Dit laatste kan mogelijk verklaard worden door het vóórkomen van miskramen en het geven van borstvoeding (het geven van borstvoeding kan een verminderde vruchtbaarheid van de vrouw in die periode tot gevolg hebben). Er is geen reden om aan te nemen dat in de door ons onderzochte periode aan bewuste geboortenbeperking werd gedaan.

De tijd van de grotere gezinnen zou pas later aanbreken, toen de huwelijksleeftijd daalde, de gezondheidszorg en de zorg voor moeder en kind verbeterde, meer aandacht besteed werd aan hygiëne, en toen het een algemene opvatting werd dat kinderrijkdom een zegen was.

Henny Lammers
Yvonne Ramakers

Noten

1. Cijfers voor Odijk: 1830-1840 Uitgaande stukken Odijk, R.A.Utrecht, inv.nr. 52 en 59. 1850 e.v. Gemeenteverslag Odijk, R.A.Utrecht, inv.nr. 101.

Cijfers voor Werkhoven: 1830-1840 Uitgaande stukken W'hoven, R.A.Utrecht, inv.nr. 46 en 54. 1850 e.v. Gemeenteverslag W'hoven, R.A.Utrecht, inv.nr. 102.

2. Hofstee, E.W., De demografische ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw, een historisch demografische studie, N.I.D.I. 1978, p.190-191.

3. Uitgaande stukken Odijk, R.A.Utrecht, inv.nr. 53 (1831).

4. Gemeenteverslag Odijk, R.A.Utrecht, inv.nr. 101 (1863).

5. Bevolkingsregister Odijk, Gem.huis Bunnik, inv.nr. 601-602 (1860-1910).

6. Volkstellingen Odijk, R.A.Utrecht, inv.nr. 616 (1830-1961).

Volkstellingen Werkhoven, R.A.Utrecht, inv.nr. 674 (1830-1961).

7. Volkstelling Werkhoven (1830).

8. Bevolkingsregister Odijk.

Bevolkingsregister W'hoven, Gem.huis Bunnik, inv.nr. 654 (1860-1889). Informatie over het inwonende personeel kregen we via het Dienstbode-register Odijk, Gem.huis Bunnik, inv.nr. 607, en het Dienstbode-register W'hoven, Gem.huis Bunnik, inv.nr. 663.

9. Kohieren van de hoofdelijke omslag Odijk, R.A. Utrecht, inv.nr. 566.

Kohieren van de hoofdelijke omslag W'hoven, R.A.Utrecht, inv.nr. 613.

10. Geboorte- huwelijks- en overlijdensakten Odijk, R.A.Utrecht, inv.nr. 1153, 1154, 1155.

Geboorte- huwelijks- en overlijdensakten W'hoven, R.A. Utrecht, inv.nr. 1382, 1383.

Lijst van geraadpleegde werken

Heins W.B., Inventaris 10, Rijksarchief Utrecht, gemeenten Bunnik, Odijk, Werkhoven, Rijnauwen. Utrecht 1976.

Hofstee, E.W. Prof.Dr., Demografische Ontwikkeling van Nederland in de eerste helft van de negentiende eeuw, een historisch demografische en sociologische studie, Ned. Interuniversitair Demografisch Instituut, 1978.

Lijst van onuitgegeven bronnen

R.A.Utrecht, Uitgaande stukken Odijk, inv.nr. 50, 53, 59, Registers van afschriften van uitgaande stukken.

R.A.Utrecht, Gemeenteverslag Odijk, inv.nr. 101, Verslagen over de toestand der gemeente.

R.A.Utrecht, Uitgaande stukken Werkhoven, inv.nr. 46 en 54, Registers van afschriften van uitgaande stukken.

R.A.Utrecht, Gemeenteverslag Werkhoven, inv.nr. 102, Verslagen over de toestand der gemeente.

Gemeentehuis Bunnik, Bevolkingsregister Odijk, inv.nr. 601-602, Bevolkingsregister. Hoewel dit archief is opgenomen in de Inventaris 10 van het R.A.Utrecht, is het archief niet aanwezig op het Rijksarchief, maar te vinden in de archiefkluis op het gemeentehuis van Bunnik.

Gemeentehuis Bunnik, Bevolkingsregister Werkhoven, inv.nr. 654, Bevolkingsregister. Niet aanwezig op het R.A. (zie hierboven).

Gemeentehuis Bunnik, Dienstboderegister Odijk, inv. nr. 607, Dienstboderegister. Niet aanwezig op het R.A. (zie Bevolkingsregister).

Gemeentehuis Bunnik, Dienstboderegister Werkhoven, inv.nr. 663, Dienstboderegister. Niet aanwezig op het R.A. (zie Bevolkingsregister).

R.A.Utrecht, Volkstellingen Odijk, inv.nr. 616, Stukken betreffende Volkstellingen, 1830-1961.

R.A.Utrecht, Volkstellingen Werkhoven, inv.nr. 674, Stukken betreffende Volkstellingen, 1830-1961.

R.A.Utrecht, Hoofdelijke omslag Odijk, inv.nr. 566,

Kohieren van de hoofdelijke omslag.

R.A.Utrecht, Hoofdelijke omslag Werkhoven, inv.nr. 613, Kohieren van de hoofdelijke omslag.

R.A.Utrecht, Burgelijke Stand, Odijk, inv.nr. 1153, 1154 en 1155, Geboorte- huwelijks- en overlijdensakten.

R.A.Utrecht, Burgelijke Stand Werkhoven, inv.nr. 1382, 1383, Geboorte- huwelijks- en overlijdensakten.